

Ezért kérem Igen Tisztelt Igazgató Urat, méltóztassék az iratokat jelen levelem átadójának kiadni; az illető megbízható és ha netán tudomása van arról, hol van egy pápai védettséggű ház, melybe beköltözhetnénk, méltóztassék ezt is velem közölni.

Rendkívüli jóságát magam és családom nevében újólag köszönve vagyok

Kiváló tisztelettel

Lekötelezett híve és tisztelője:

Dr. Polak Géza”

A fentiek alapján feltételezhetjük azt, hogy erre is szóban érkeztett válasz Estytől, ami érthető is; a legapróbb hiba esetén mind a világi pápai kamarás, mind pedig a közte és Polakék között közvetítő küldönc is bajba kerülhetett volna, így azonban, mivel nem volt egyértelmű nyoma Esty bekapcsolódására az embermentésbe, így több eséllyel volt lehetősége a háttérben intézkedni.

Érdeemes a dátumokra is egy pillantást vetnünk: a második levél keltét követően 9 nappal született meg a budapesti zsidóság gettóba hurcolásának belügyminiszteri elrendelése, így még az utolsó pillanatokban nyílt esélye a Polak családnak, hogy megmenekülhessen. Ez annak fényében még inkább igaz, hogy november 18-án – 2 nappal Polak második levelét megelőzően – lettek felszólítva a budapesti „csillagos házak” lakói, hogy be kell a VII. kerületi egységesre kialakított gettóba költözniük (Az ügyvédék ugyan már ekkor is az Erzsébetvárosban voltak.).

Olvasva Polak leveleit, világossá válik a helyzet abnormalitása, annak természetellenessége, hogy mondvacsinált okok miatt kelljen embereknek hasonló levelekben fordulniuk másokhoz, akik lényegében teljesen a véletlen művének köszönhetően voltak csak jobb helyzetben. Pedig nem újkeletű az a megállapítás, hogy nem maga dönt az ember arról, hogy minek születik. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy Esty Miklóshoz hasonlóan a magyar társadalomban is voltak azért szép számban, legyenek akár számunkra ismertek vagy ismeretlenek, akik kétségtelenül életük kockáztatását is vállalva emberek tudtak maradni az embertelenség közepette is, s lehetőségeikhez mérten mentették az életüket.

Sági György

Töredékek a györkönyi zsidóság történetéből

Írástomat Hidasi György (1920–1980) nagyapám emlékének ajánlom.

Az alábbiakban a Tolna megyei Györköny zsidóságának történetéből osztok meg töredékeket. Nem törekszem a teljességre, céloom inkább a megemlékezés. Arra szeretném még felhívni a figyelmet, hogy Györköny a második világháború előtt nem volt színtiszta német–evangélikus község. Az egykori magyar mezővárost a török kiűzése után Meszlényi János birtokos német evangélikus jobbágyokkal telepítette újra, és egészen 1945-ig a német nemzetiségűek lakták többségben, de nem egyedülként. Nem határozható meg pontosan, Györkönyben mikor jelentek meg a zsidók, csupán arra hivatkozhatnánk, hogy a környéken

az 1830-as évektől kezdték őket anyakönyvezni, a paksi izraelita hitközséghez tartoztak.¹ Kutatásaim legértékesebb forrásai közé tartoznak a paksi zsidó és a györkönyi polgári anyakönyvek, valamint a helyi zsidó temető megmaradt sírkövei.

SÍRKÖVEK²

Györköny nyugati, Nagydorog felőli oldalán, a mai temető és az evangélikus öreg temető szomszédságában található a zsidó temető,³ ahol héber, héber–magyar és magyar feliratos sírköveket találtam. Közülük szeretném a következőket kiemelni.

*Schmidt Lajos sírtáblája a györkönyi temetőben
(A szerző felvétele)*

si dátuma ismeretlen előttem. 1912. október 28-án hunyt el 74 vagy 76 évesen.⁸ A Paksról elszármazott Stern Benőné szül. Rosenthal Rozália 1918. szeptember 18-án, 75 évesen lett ödéma (vízibetegség) áldozata.⁹ Férje, Stern Benjamin szatócs sírját nem találtam, a polgári közigazgatási források szerint 1924-ben hunyt el szintén Györkönyben szívbajban, 83 évesen. Pakson kötöttek házasságot 1864-ben, pontos születési adataik ismeretlenek. Lichtnerné Farkasné szül. Hirsch „Pepi”, azaz Jozefin neve magyarul olvasható egy héber szöveges sírkő alján. A paksi iratok szerint Tamásiban született,¹⁰ 64 évesen hunyt el 1889-

Deutsch Bernát (1862–1896) györkönyi születésű szatócs sírkövére csak magyar nyelvű írás került. Az ő sírjának adatai tökéletesen megegyeznek a felekezeti és állami polgári anyakönyvezés emlékeivel: 1862. december 19-én született Deutsch Farkas és Lichter Rozália gyermekeként,⁴ tüdővészben hunyt el 34 évesen.⁵ Schvarcz Vilmos (1868–1899) biztosító titkár sírkövén szintén csak magyar szöveg olvasható. Baján született,⁶ Györkönyben tüdővész okozta halálát.⁷ Sírja szerint 32, az anyakönyv szerint pedig 30 évet élt. Az utóbb említett személynek névrokonával összeházasodott Schvarcz Vilmosné szül. Grünhut Mária „korcsmárosné”, származási helye és születé-

1 Az izr. anyakönyvi kerületek székhelyeinek és területeinek kimutatása. Magyar Zsidó Szemle 2. évf. 1885. 10. sz. [672-708.] 690.

2 A héber írás ismeretének hiányában és egyes sírkövek nehezen olvasható felirata miatt sajnos több személyről nem tudok megemlékezni a temetővel kapcsolatban, a teljes feltárás héberül értő kutatóra vár.

3 A terület látogatása virágzási időszakban életveszélyes a sírokhoz közeli méhészet kaptarai miatt!

4 Paksi Zsidó Hitközség születési anyakönyve, 1862. 609. bejegyzés.

5 Györköny halotti polgári anyakönyve, 1896. 57. bejegyzés.

6 Bajai Zsidó Hitközség születési anyakönyve, 1868. 8. bejegyzés.

7 Györköny halotti polgári anyakönyve, 1899. 37. bejegyzés.

8 Györköny halotti polgári anyakönyve, 1912. 35. bejegyzés.

9 Györköny halotti polgári anyakönyve, 1918. 30. bejegyzés.

10 Paksi Zsidó Hitközség halotti anyakönyve, 1889. 7. bejegyzés.

ben. A származási helyeket említő feljegyzésekből feltűnő, hogy a Fejér megyei Ceceről sokan kerültek Györkönybe.

A HADINGER CSALÁD

Családfakutatóként meglepődve fedeztem fel, hogy Györkönyben éltek valaha izraelita Hadingerék is, akik ékezet nélkül írták nevüket, melynek eredeti írásmódja talán Heidinger lehetett. A német Hádingerék Mosonból származtak el a Tolna megyei faluba újrualapító jobbagyként. A néprajz Heidebauereknek ismeri őket, a helyiek a „hapaur” közösségbe sorolják néhány más családdal együtt, megkülönböztetve a hesseni eredetű betelepültektől.

A zsidó Hadingerék ősapja a Fejér megyei Alap községből származó Lipót (Leopold) volt, aki a bölcskei Klein Erzsébettel (Betti) Cecén kötött házasságot 1858-ban.¹¹ Györkönyben mészárosként dolgozott, és egy népes család megalapítója lett. Több családtag a fővárosban lett ismert, akik Terézvárosban, Erzsébetvárosban, Újpesten és Zuglóban laktak. Hadingerék vázlatos történetének feltárásában fontos forrásom volt Vincze Jánosné szül. Dezső Hedda megemlékezése.¹² Megemlítette anyai nagyapját, Hadinger Lipót fiát, Eduárdot (Edét): „Csak négy elemít végzett, tizennégy éves korában kapott egy szarvasmarhát, és avval gyalog elindult Budapestre önálló életet élni, majd ő is mészáros lett.” Eduárd lánya Erzsébet volt, a megemlékező édesanyja. Erzsébet testvére György volt, aki mészárosnak tanult, de végül táncdalszerző lett, „Györkönyi” művész előnévvel ismerték. „Szerzeményei nagy zenekarok és a rádió gyakori műsorszámái”¹³ voltak. Eduárd egyik testvére Adolf volt, aki Újpestre költözött, és végül bankigazgató lett. 1935-ben – a korabeli hírlapok szerint – az ellene ért vádak és a letöltendő fogházbüntetés elkerülése miatt öngyilkosságot követett el 64 évesen.¹⁴ Vincze Jánosné édesanyja, Hadinger Erzsébet és Eduárd túléltek a gettót, de mindketten elhunytak 1945 márciusában.

ÁLDOZATOK, TÚLÉLŐK

Györkönyben az evangélikus templom mellett 1990-ben avatták fel Török Richárd alkotását, a II. világháború györkönyi áldozatainak emlékművét. A német polgári és honvéd áldozatokon kívül zsidó családok is olvashatók rajta. Az anyakönyvi iratok és online adatbázisok¹⁵ segítségével kutattam fel a háború zsidó áldozatait és a túlélőket.

A györkönyi zsidóságot a német megszállást követően a paksi gettóba költöztették: 756 helyi és 125 környékbeli zsidót kényszerítettek oda.¹⁶ Június 30-án vagy július első napjaiban deportálták őket táborokba.¹⁷ Friedmann Ilonát 15 évesen szüleivel együtt, az óradnai származási Friedmann Oszkár órás-kereskedővel és a györkönyi Schvarcz Irénnel az auschwitzi táborban ölték meg 1944-ben. „Bíróilag megállapított” elhalálozásukat utólag, 1948-ban jegyezték be Györkönyben.¹⁸ A házaspár fiúgyermeke, Aladár túlélő lehetett:

11 Cecei Zsidó Hitközség házasságkötési anyakönyve, 1858. 25. bejegyzés.

12 <https://www.centropa.org/hu/biography/vince-janosne>

13 *Molnár Imre* (szerk.): A magyar muzsika könyve. Bp., 1936. 389.

14 Számos korabeli hírlap foglalkozott halálával, pl. Magyar Hírlap 1935. február 17.

15 <https://yvng.yadvashem.org/>; <https://www.ushmm.org/remember/resources-holocaust-survivors-victims/database-of-holocaust-survivor-and-victim-names>; <https://www.jewishgen.org/>

16 *Puskás Attila*: Történelmi fordulat Tolna megyében 1944–1945-ben. In *Puskás Attila* (szerk.): Tanulmányok Tolna megye történetéből. IV. Szekszárd, 1972. [56–373.] 100.

17 *K. Balog János* (szerk.): Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve. III. Szekszárd, 1990. 526.

18 Györköny halotti polgári anyakönyve. 1948. 22., 23., 24. bejegyzések.

1945-ben fodrász foglalkozásuként vette feleségül Györkönyben a szintén izraelita Braun Irmát.¹⁹ Mandl Vilmos 1904. december 28-án született Györkönyben.²⁰ Valószínűsíthető, hogy túlélő, mert Flossenbürg táborának listája fogolyként említi őt, de nevét az áldozatok adatbázisában nem találtam meg. Stern Sámuel mészáros halálát jóval később, az 1950-es években jegyezték be Györkönyben 1944. áprilisi dátummal, ismeretlen körülményekkel. Valószínű, hogy feleségével, Blaufeld Etellel haláltábor áldozatai lettek. Fia, Stern Imre (szül. Györköny, 1910. október 12.) bizonyosan túlélő feleségével, a paksi Goldgruber Erzsébettel együtt, akivel 1946. április 21-én kötöttek házasságot. Neje, akire a helyiek Stern néniként emlékeznek, Buchenwald foglya volt.

A falusi zsidóság vizsgálata kapcsán is felmerül a probléma, hogy források híján sajnos nem határozható meg a világháborús áldozatok pontos száma. Statisztikai források szerint a faluban 1840-ben 9, 1870-ben 68, 1880-ban 91, 1890-ben 86, 1900-ban 35, 1910-ben 52, 1920-ban és 1930-ban 13, 1941-ben pedig 11 fő izraelita vallású személy élt.²¹ A zsidó polgárok határozottan elkülönültek a német paraszti közösségtől. A zsidóság tagjainak származási helyei és a foglalkozásai igen változatosak voltak. A györkönyi őslakosokról is elmondható, hogy nem kizárólag mezőgazdasággal foglalkoztak, közülük is kikerültek például kereskedők. Végül Huber Andrásról egyetértőleg idézem, hogy „Az egyszerű, paraszti közösségek [...] nem ismerik a diszkriminációt, a szorgalmas, becsületes embert tisztelik, legyen az bárhova tartozó.”²²

Hádingér-Hidasi Márk

Arcok a múltból

Pribék Mihály, a motorcsónaksport nagy alakja

Pribék Mihály gyalogos százados, motorcsónak-versenyző, hites könyvvizsgáló, a székesfővárosi gázművek tanácsosa Miskén született 1895. március 6-án. Édesapja Pribék István (1865–1942) nyugalmazott székesfővárosi I. osztályú altiszt, édesanyja Kollár Erzsébet (1866–1938), testvérei: József (†1892), József (1898–1961) és János (1900–1973) voltak. Édesapja 1895. augusztus 1-jén lépett a székesfőváros szolgálatába, így került a család Budapestre.¹

Az elemi iskolát (1901–1905) követően tanulmányait a IX. Kerületi Knézits Károly utcai Polgári Fiúiskolában (1905–1909), majd a IX. Kerületi Községi Felső Kereskedelmi Fiúiskolában (1909–1912) végezte, ahol 1912. június 12-én kereskedelmi érettségét szerzett.²

19 Györköny házasságkötési polgári anyakönyve. 1945. 20. bejegyzés.

20 Györköny születési polgári anyakönyve. 1904. 99. bejegyzés.

21 *Kepecs József* (szerk.): A zsidó népesség száma településenként (1840–1941). KSH, Bp., 1993. [54–372.] 296.; *Szilágyi Mihály-Schweitzer József*: A Tolna megyei zsidók története 1868-tól 1944-ig. In *Dobos Gyula* (szerk.): *Tanulmányok. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 1991. [52–97.] 93.*

22 *Huber András*: *Töredékek Huber András és Györköny, Jerking életéből. Györköny, 2005. 6.*

1 HU BFL IV. 1420. m. Székesfővárosi tisztviselők és alkalmazottak nyilvántartásainak gyűjteménye.

2 HU BFL VIII. 119. b 69. kötet. Érettségi anyakönyv (1911–1912).